

Біблійна міфологія — цілісний комплекс сакральних наративів, зафіксованих у Біблії, що інтегрує переосмислені близькосхідні міфологеми в межах монотеїстичного канону. Формує світоглядну основу авраамічних релігій.

Полеміка щодо терміна

У сучасному *релігієзнавстві, літературознавстві та біблеїстиці* поняття «біблійна міфологія» залишається одним із найдискусійніших. Основна лінія полеміки пролягає між позиціями:

* частини теологів і біблеїстів, які наполягають, що *Святе Письмо* є передусім історією *спасіння*, а відтак застосування *категорії* міфу до його тексту є неприпустимим;

* літературознавців та релігієзавців, які стверджують, що Біблія становить не лише сакральний, а й літературний *текст*, фрагменти якого підпадають під поняття міфу та придатні для аналізу відповідними методами.

Поряд із тим навіть серед дослідників, які допускають аналіз Святого Письма в міфологічних категоріях, немає спільної думки, які саме наративні елементи Біблії слід вважати *міфологією*.

Історична довідка

До 18 ст. у науковому та богословському середовищах переважала думка, що Біблія є записом історичних фактів, переданих у розповідях очевидців. Проте учені епохи *Просвітництва* сформулювали радикальне для свого часу твердження, згідно з яким Біблія (передусім *Старий Завіт*) є збіркою давньоєврейських міфів, подібно до міфологій, що формувалися в інших етнічних *культурах*. Цей підхід відкрив новий етап у дослідженні священних текстів (хоча й викликав гостру критику з боку апологетичного крила).

Важливу роль у становленні наукового вивчення біблійної міфології відіграв біблеїст Г. Гункель (1862–1932; Німеччина) — один із засновників школи *історії релігій* та методу жанрово-історичної критики. Вчений простежив зв'язки біблійних оповідей із давніми месопотамськими та ханаанськими

міфологічними моделями. Він виходив із того, що біблійний текст є багатошаровим, де переосмислені міфологічні мотиви сусідніх народів поєднано з власне ізраїльськими релігійними та історичними переказами. Гункель не прагнув заперечити сакральність Біблії, натомість його метою було зрозуміти, як саме давньоєврейські автори трансформували спільний для *Близького Сходу* міфологічний спадок. Цей підхід заклав основи систематичного порівняльно-міфологічного вивчення *ТаНаХу* у 20 ст.

У 20 ст. значного поширення набула концепція «деміфологізації», запропонована Р. Бультманом. На думку вченого, аналіз біблійних текстів має бути спрямований на виявлення екзистенційного сенсу міфів, зокрема розповідей про *чудеса*, та на переклад цієї давньої міфологічної мови на мову сучасних понять. Бультман та його послідовники прагнули вичленити міфічні структури, що лежать в основі сакральних текстів. До міфологічного шару вони відносили оповіді про створення світу, перших людей, *Всесвітній потоп*, *Вавилонську вежу* тощо. На їхнє переконання, ця міфологія стала фундаментом доктрин *юдаїзму*, *християнства* та *ісламу*, що підтверджує її непересічне культурне значення. Однак такий підхід викликав суттєві застереження, особливо з боку літературознавців.

Усі ці заперечення систематизував Н. Фрай. У монографії «Великий код: Біблія і література» (1982) він доводив, що в Біблії історія, легенди, міфологія та істини віри нерозривно поєднані в цілісний літературний текст. Здійснивши літературний аналіз Святого Письма, Фрай дійшов висновку: всі біблійні оповіді — незалежно від їхньої історичності — утворюють єдину *парадигму*, що описує походження людини, її *гріхопадіння* та спасіння. На думку Фрая, міфи були записані як засіб формулювання універсального духовного послання, а не як хроніка подій. Дослідник стверджував, що біблійна міфологія має унікальну структуру, яку неможливо звести до простого запозичення зовнішніх мотивів. На цій підставі Фрай сформулював тезу: мета біблійної міфології полягала не в описі конкретних ситуацій, а в наданні їм позачасового значення. Відтак, спроби реконструювати «первинну» єврейську міфологію поза текстом є марними, адже вона існує лише всередині літературної структури Біблії.

Таким чином, дискусія навколо біблійної міфології виявила не лише відмінності у методах аналізу, а й фундаментальні розбіжності в розумінні природи сакрального тексту, його символічного навантаження та ролі у формуванні західної культурної *ідентичності*.

У сучасній науці дедалі більше визнання отримує теза, що поняття «біблійна міфологія» є інструментальним та операційним. Залежно від *методології* — *структуралізму* (К. Леві-Стросс), *літературної критики* (Н. Фрай), *історії релігій* (М. Еліаде) чи *антропології* (М. Дуглас) — акцент переносять або на універсальні структури мислення, або на функції конструювання соціальної та релігійної ідентичності. Деякі дослідники пропонують цілковито відмовитися від оцінного протиставлення «міф — історія» на користь аналізу способів, якими біблійний текст створює *значення* та скеровує *інтерпретацію*.

Біблійна міфологія у Старому і Новому Завітах

Найвиразніше міфологічні риси проявлено у ТаНаХу (у християнстві — *Старий Завіт*). Порівняльна міфологія 19–20 ст. виявила численні паралелі між біблійними оповідями та міфологічними системами *Месопотамії*, *Єгипту* та *Ханаану*. Чи не найпоказовішим є зіставлення оповіді про Всесвітній потоп із месопотамським «Епосом про Гільгамеша». Ще тісніші паралелі містить аккадська поема про Атрахасіса, де боги вирішують винищити людство.

Водночас дослідники відзначають суттєву теологічну відмінність: якщо в месопотамських версіях дії богів зумовлені примхою (наприклад, через надмірний галас людей), то в біблійній інтерпретації потоп є актом божественного *правосуддя* у відповідь на моральне розтління людського роду. Після катастрофи Бог укладає з *Ноем завіт*, що надає події етичного спрямування. Схожим чином оповідь про Вавилонську вежу перегукується з шумерськими текстами (зокрема про Енмеркара), де йдеться про змішання мов як наслідок втручання богів.

Не менш промовистими є збіги між біблійними текстами та ханаанською міфологією. Угаритські таблички, виявлені під час розкопок у Рас-Шамрі, згадують про божественну раду («зібрання богів» на чолі з *Елом*), що відповідає

біблійному образу «синів Божих» або «небесного воїнства». Давньоєврейська релігійна традиція поділяла чимало уявлень із ханаанським середовищем, зокрема щодо *ієрархії* небесних істот.

Особливу увагу привертають образи, що безпосередньо сягають давньосхідної *символіки*. До них належить *Левіафан* — морське чудовисько, чиї риси споріднюють його з угаритським семиголовим змієм Лотаном та вавилонською праматір'ю *Тіамат* (епос «*Енума еліш*»). *Бегемот* із Книги Йова, своєю чергою, нагадує велетенських биків із близькосхідних міфів. Стисла космогонія *Книги Буття* містить упізнаванні мотиви поділу первісних вод та відокремлення небосхилу. Проте опис творіння в Біблії є свідомою полемікою з язичницькими міфами: Бог не веде кривавої битви, але впорядковує *хаос* своїм Словом. Таким чином, біблійна міфологія запозичує архетипові сюжети, але піддає їх глибокій трансформації, адаптуючи до монотеїстичного (див. *Монотеїзм*) *світогляду*.

Сучасна біблеїстика, з опертям на нові археологічні відкриття (зокрема *архівів* Ебли та угаритських текстів), значно поглибила спостереження попередників. Водночас сформувався більш зважений погляд на природу біблійної міфології: дослідники визнають наявність запозичених образів, але підкреслюють, що в ТаНаХу ці елементи інтегровані в принципово іншу — історичну та завітну — оповідну рамку. Значна частина біблійних текстів, на відміну від циклічних міфологічних систем сусідніх народів, зосереджена на лінійному історичному процесі: від *обітниці* Авраамові та Виходу з Єгипту (див. *Вихід*) до Вавилонського полону й повернення. Це робить біблійну міфологію унікальним явищем, де архетипові структури слугують для вираження конкретного історичного та морально-релігійного досвіду давньоєврейської спільноти.

Новий Завіт значно рідше стає предметом розгляду в категоріях «міфу» й «міфології», однак і він містить оповідні структури, які дослідники інтерпретують як міфологічні. Так, Р. Бультман стверджував, що євангельська *керигма* втілена в уявленнях пізньоантичного *юдаїзму* та *еллінізму*. Це стосується тричастинної космології (небо, земля, підземний світ), постаті Сина Людського, що сходить із небес, вчення про *демонів*, чудесне народження та есхатологічне воскресіння. Однак подальша критика довела, що ці елементи не

є простими запозиченнями з культур померлих і воскреслих богів (як-от *Осіріса* чи *Мітри*), а способом трансформації юдейської *апокаліптики*. Наприклад, оповідь про непорочне зачаття Ісуса, попри зовнішні паралелі з античними героями, підпорядкована твердженню про втілення Єдиного Бога, а не про появу напівбога. Так само чудеса Ісуса — ходіння по воді чи перетворення води на вино — нагадують мотиви, відомі з життєписів *Аполлонія Тіанського* чи *Емпедокла*, проте в *Євангеліях* вони вписані в історичну рамку і виконують функцію «знамень» (грец. σημεῖα), що засвідчують месіанську (див. *Месія*) ідентичність.

Найвиразніший міфологічний шар у Новому Завіті становить книга *Об'явлення Івана Богослова* (Апокаліпсис). Тут розгортається космічна битва між *архангелом Михаїлом* та драконом (*сатаною*) — сюжет, який сягає давньосхідних міфів про боротьбу бога-громовержця з прадавнім змієм хаосу (пор. Тіамат). Також присутні образи Великої Блудниці на семиголовому звірі та есхатологічне змагання зі звіром. Ці візії, на думку більшості сучасних дослідників, слід розуміти не як буквальні описи майбутніх подій, а як символічну мову, що використовує міфологічний інструментарій для вираження релігійного сенсу історії. Водночас, на відміну від язичницьких міфів, де порядок відновлюється через циклічну боротьбу, новозавітна міфологія утверджує лінійну концепцію: дракон переможений остаточно, «нове небо і нова земля» заміщують старий світ, а час плине до свого завершення. Отже, міфологічний матеріал у Новому Завіті, як і в ТаНаХу, є не самоціллю, а засобом для формулювання унікальної віри у втілення, смерть і воскресіння *Ісуса Христа*.

Значення

Незалежно від теоретичних позицій, біблійна міфологія є невичерпним джерелом для розуміння як *релігійної свідомості* Стародавнього Ізраїлю, так і фундаментальних механізмів функціонування міфу в культурі. Вивчення паралелей між ТаНаХом та міфологіями Межиріччя, Єгипту, Ханаану уможливорює розуміння не лише унікальності біблійного послання, а й

глибинної єдності культурного простору *Стародавнього Сходу*. Біблійні *книжники*, залучивши цей спільний фонд, здійснили одну з глибинних інтелектуальних трансформацій в історії: вони перетворили міф на історію спасіння, а циклічний час — на лінійний рух до есхатологічного завершення.

Література

1. Galbiati E., Piazza A. *Pagine difficili della Bibbia: Antico Testamento*. Milano : Massimo, 1954. 446 p.
2. Головащенко С. *Біблієзнавство*. Київ : Либідь, 2001. 496 с.
3. Нікольченко Т. М. Біблійна міфологія у контексті міфології світової // *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2009. Вип. 2. С. 186–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_2008_2_17.
4. Oswalt J. N. *The Bible Among the Myths: Unique Revelation or Just Ancient Literature?* Michigan : Zondervan Academic, 2009. 208 p.
5. Фрай Н. *Великий код: Біблія і література* / Пер. з англ. І. Старовойт. Львів : Літопис, 2010. 362 с.
6. Callender D. E., Jr. *Myth and Scripture: Contemporary Perspectives on Religion, Language, and Imagination*. Atlanta : SBL Press, 2014. 322 p.
7. Армор М. К. *Провідник до Біблії: часи, сюжети* / Пер. з англ. Л. Петрової. 2-ге вид. Київ : Східноєвропейська гуманітарна місія, 2018. 324 с.
8. *Bibliothèque mythologique idéale* / Dir. L. de Chantal, J. M. Poirier. Paris : Les Belles Lettres, 2019. 624 p.
9. Cho P. K. *Myth, History, and Metaphor in the Hebrew Bible*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 268 p.
10. Litwa M. D. *How the Gospels Became History: Jesus and Mediterranean Myths*. New Haven; London : Yale University Press, 2019. 312 p.